

ливої атмосфери, адекватної поведінки, комунікабельності. Для цього необхідно знати не тільки техніку ведення бесіди, правила спілкування, вербальні і невербальні засоби спілкування, психологічні особливості людей, але й мати необхідні особистісні характеристики, до яких науковці відносять адекватну самооцінку, емпатію, самоконтроль у спілкуванні, комунікативність, комунікабельність, які визначають успішність взаємодії з клієнтом і є необхідною умовою професійної придатності.

Література

1. Белановский С.А. Метод фокус-группы. / С.А. Белановский. — М. : Никколо-Медиа, 2001. — С. 328.
2. Бурлака Т.Ю. Формирование профессиональной культуры работников социальных служб / Т.Ю. Бурлака // Работник социальной службы. — 1998. — № 2. — С. 35-42.
3. Зайнышев И.Т., Социологический портрет будущего специалиста социальной работы / И.Г. Зайнышев, П.Е. Злобин // Российский журнал социальной работы. — 1995. - № 1. — С. 25-31.
4. Коваль Л.Г. Соціальна педагогіка. / Соціальна робота. / Л.Г. Коваль, І.Д. Зверева, С.Р. Хлебнік — К., 1997. — 121 с.
5. Кривоконь Н.І. Соціально-психологічні чинники професійної самоідентифікації фахівців системи соціального захисту: Автореф. дис. канд. псих. наук. / Н.І. Кривоконь — К., 2001. — 20 с.
6. Коpecь Л.В. Психологія особистості: Навч. пос. для студ. вищ. навч. закл. — 2-е вид. — К.: Вид. дім. „Києво-Могилянська академія” / Коpecь Л.В., 2008. — 458 с. — Бібліогр. : — С. 448-449.
7. Мацкевич Ю.Р. Підготовка соціальних педагогів до роботи з людьми похилого віку: Автореф. дис. к. пед.наук. / Ю.Р. Мацкевич — Л., 2003. — 18 с.
8. Словарь-справочник по социальной работе / Под ред. Беличевой С.Л. — М., 1997. — С. 396.
9. Тюптя Л.Т. Інформаційний матеріал опису професії „Фахівець із соціальної роботи” / Л.Т. Тюптя і О.В. Тюптя / Навчально-методичний посібник для державної служби зайнятості. — К., 2002. — 38 с.
10. Фирсов М.В. Введение в специальность и основы профессиональной этики социального работника. / М.В. Фирсов — М. : ИСП, 1993. — С. 53.
11. Ярская-Смирнова Е.Р. Профессиональная этика социальной работы. — М. : Ключ. — С. 96 с.

МЕТОД КОНТЕНТ-АНАЛІЗУ У ПРОВЕДЕННІ ГЕНДЕРНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ ЗМІСТУ ПІДРУЧНИКІВ ДЛЯ СЕРЕДНЬОЇ ШКОЛИ

УДК 37.012.4:372.882

Басюк Л.Б.

У статті актуалізовано питання гендерно-збалансованого змісту навчальної літератури та розглянуто особливості застосування методу контент-аналізу при встановленні гендерного балансу змісту сучасних підручників для загальноосвітньої школи.

Ключові слова: контент-аналіз, гендерна орієнтованість, шкільний підручник, середня освіта.

В статье актуализирован вопрос гендерно-сбалансированного содержания учебной литературы и рассмотрены особенности применения метода контент-анализа при установлении гендерного баланса содержания современных учебников для общеобразовательной школы.

Ключевые слова: контент-анализ, гендерная ориентированность, школьный учебник, среднее образование.

The question of the gender-balanced maintenance of educational literature is actualized in the article. Application features of the content analysis method in case of gender balance establishment of the contents of the modern textbooks for comprehensive schools is considered.

Keywords: content analysis, gender orientation, school textbook, secondary education.

Постановка проблеми. Сьогодні у системі освіти України відбуваються численні зміни, обумовлені сучасними тенденціями розвитку суспільства, а саме: прийняття Закону «Про забезпечення рівних прав та можливостей жінок і чоловіків»; упровадження проекту державної програми з утвердження гендерної рівності, однією з цілей якої є сприяння розвитку освіти без гендерної упередженості; орієнтація на інноваційну людину, здатну самостійно робити вибір і повноцінно утверджуватися у сьогоденні. Окрім того, актуальними залишаються вимоги Закону України про освіту, в якому зазначено, що метою освіти є «всесторонній розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу» [5]. Оскільки змін і комплексного аналізу потребує не лише власне підхід до виховання учнівства, а й усі його складові, зокрема і підручники, тому якраз до підручників ми й звертаємось у своїй роботі. Через те, що шкільна книга повинна презентувати учнівству картину світу сьогоденню, а може, й таку, до якої потрібно прагнути, постає необхідність саме гендерної експертизи змісту підручників. Адже гендерний підхід – це певний прояв демократії, до якої прагне наша держава.

Підручник у парадигмі освіти посідає чинне місце. У ньому при мінімумі обсягу закладено максимум інформації. Він є одним із основних засобів навчання. На сьогодні кількість пропонованих Міністерством освіти і науки, молоді та спорту України підручників дуже велика, наприклад, на 2012-2013 навчальний рік на сторінці сайту МОН молоді та спорту України представлено 24 підручники лише з української літератури. Через такий великий обсяг матеріалу використання системно-структурного аналізу не дасть можливості визначити усі суттєві характеристики змісту підручників у ракурсі гендерної експертизи. Тому доцільним є обрання контент-аналізу.

Аналіз основних досліджень і публікацій, ступінь наукового опрацювання проблеми. Шкільні підручники ставали об'єктом дослідження у різних аспектах. Наприклад, роль підручника у навчально-виховному процесі

(Ю. Бабанський, Є. Пасічник, Г. Семенюк), ілюстративне оформлення підручника (К. Кузьминський), розвиваюча функція підручника для початкової школи (Я. Кодлюк), зміст підручника як фактор політкультурного виховання (Г. Розлуцька), наукові основи підручника літератури (О. Бандура), історія і теорія підручника з літератури (В. Оліфіренко). Тобто шкільний підручник аналізувався у різних ракурсах. Багато дослідників останнім часом звертались у своїх працях до гендерного питання в освіті (С. Вихор, Т. Говорун, Т. Дороніна, О. Кікінежді, О. Луценко, І. Мунтян, О. Остапчук, О. Цоккур). Не залишилось поза увагою й питання гендерного аналізу навчальної літератури (С. Вихор – гендерний аналіз освітніх документів для середньої школи; Н. Городнова – гендерний аспект у підручниках з математики для 6-го класу; О. Марущенко – вплив змісту шкільних підручників на гендерну соціалізацію особистості школяра; Г. Смирнова – гендерний аналіз шкільних підручників; Н. Сухорукова – аналіз змісту підручників з англійської мови для студентів інженерних спеціальностей у гендерному аспекті). Чимало праць присвячено й дослідженню контент-аналізу (Л. Авер'янов – використання контент-аналізу при роботі з текстом як формально-логічним утворенням; А. Алексєєв – проблеми контент-аналізу у соціології; В. Болотова – застосування контент-аналізу при роботі з документами; В. Іванов – методологія та методика контент-аналізу, проблема виділення одиниць дослідження при контент-аналізі; О. Манаєв – контент-аналіз як метод дослідження документів; Б. Юськів – етапи розвитку контент-аналізу, особливості застосування комп'ютерного контент-аналізу). Проте питання доцільності використання контент-аналізу під час гендерної експертизи шкільних підручників не стало предметом спеціального дослідження, що дозволяє вважати обрану нами проблему новою й актуальною.

Сучасна методологія для роботи зі змістом підручника пропонує різні методи: порівняльно-історичний, ретроспективний, структурний аналізи, синтез, систематизація й узагальнення даних. Але, зважаючи на обсяги матеріалу, який потрібно опрацювати, та його різноплановість – теоретичні відомості; ілюстративний матеріал, лінгвістичний аспект мовлення підручника, діючі особи (стать) у пропонованих задачах (підручники з математики, фізики), у художніх творах (підручники з літератури) тощо розуміємо, що жоден з названих методів не дає можливості цілком, всеохоплююче, глибоко проаналізувати зміст підручників з означеного аспекту. Тому поряд із комплексом інших методів ми вважаємо доцільним використання методу контент-аналізу. При цьому не відмовляючись і від звичайного (змістовного) аналізу.

Виклад основного матеріалу. Зародився контент-аналіз у ХХ сторіччі. Уперше його використали шведські теологи, які порівняли апокрифічну збірку релігійних гімнів із гімнами офіційної церкви, підрахувавши кількість їх основних ідей. Розвитку та становлення основних принципів контент-аналізу набув у Америці. У його витоків стояли Дж. Спід, Г. Лассвелл, Б. Берелсон. Спершу метод контент-аналізу використовували у сфері журналістики та для аналізу пропаганди у роки Другої світової війни. З часом, під впливом потужного розвитку засобів масової інформації, яка потребувала нових підходів до її вивчення, контент-аналіз набув широкого використання у соціології, політології, вивченні ефективності пропаганди (релігійної, військової). У 1961 р.

група науковців з Гарвардського університету розробила основні принципи машинного контент-аналізу, що дозволило розширити діапазон використання цього методу. Л. Авер'янов у своєму навчальному посібнику «Контент-аналіз» (Москва, 2009 р.) говорить про те, що «контент-аналіз вперше наблизився до того стану, коли аналіз тексту може мати безліч варіантів, щоб знайти в ньому те саме справжнє і таємне знання, яке і було закладено природою» [2]. На сьогодні контент-аналіз застосовують у соціології, політології, етнографії, педагогіці, психології, криміналістиці. Його використання є доцільним при потребі аналізу масових комунікацій, ЗМІ, протоколів, офіційного листування, агітаційних листівок, розпоряджень, фотокарток, малюнків, що супроводжують текстові документи, рекламних роликів, кінострічок, публічних виступів, для встановлення авторства текстів тощо.

З огляду на досвід численних досліджень (Л. Авер'янова, В. Болотової, В. Іванова, Б. Юськіва, В. Ядова) можна назвати такі особливі риси контент-аналізу: по-перше, він дає можливість дослідити матеріали у їх соціальному контексті, по-друге, прослідкувати витоки досліджуваного явища й описати його подальші тенденції, по-третє, перевести у кількісні показники текстову інформацію й обробити її статистично, що надає дослідженню об'єктивності.

Науковці, які працювали з методом контент-аналізу, виокремлюють певні умови, вимоги, так звані “кроки”, внаслідок дотримання яких аналіз буде результативним. Наприклад, В. Соковнін у своїй роботі «Об объективности исследования в контент-анализе» (Москва, 1973 р.) подає такі принципи аналізу:

- необхідно точно визначити об'єктивні межі тексту, його тип і корелятивні зв'язки з соціальними явищами, що відбиваються у ньому;
- як одиницю спостереження слід виділяти ознаки тексту – структурні одиниці, які були б репрезентовані щодо всього тексту і його окремих істотних частин;
- одиниці аналізу повинні вміщувати ототожнювані індикатори по всьому тексту;
- одиниці аналізу повинні бути рекурентними, тобто мати повторювання (чи його можливість) по усьому тексту, а також ототожнюваність ознак, які визначають їх якість;
- одиниці аналізу та їх ознаки повинні бути зручними для вимірювання, підрахунку та порівняння, тобто піддаватися формалізації [7, с. 59].

У свою чергу, В. Болотова та Г. Попова у книзі «Контент-аналіз як метод вивчення документів» (Харків, 2000 р.) пропонують поетапне проведення контент-аналізу, яке містить у собі такі кроки.

Перший етап. 1. Упорядкування програми дослідження (у тому числі виділення проблеми, визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети, завдань, формування вибірки). 2. Виділення категорій, одиниць аналізу й одиниць обліку.

Другий етап. 1. Упорядкування кодувальної інструкції. 2. Проведення пілотажного дослідження. 3. Коригування кодувальної інструкції.

Третій етап. Кодування всього масиву досліджуваних документів.

Четвертий етап. Статистичне опрацювання даних.

П'ятий етап. Інтерпретація отриманих даних на основі цілей і завдань дослідження [3, с. 5].

Схожий в цілому, але з певними відмінностями підхід Б. Юськова, який у своїй монографії «Контент-аналіз. Історія розвитку і світовий досвід» (Рівне, 2006 р.) пропонує такий алгоритм:

- сформулюйте питання дослідження або гіпотезу;
- визначте генеральну сукупність на основі питань;
- визначте вибірку з генеральної сукупності для безпосереднього дослідження;
- виберіть і дайте визначення одиниць аналізу;
- побудуйте систему категорій аналізу змісту;
- встановіть систему квантифікації (кількісного оцінювання категорій);
- проведіть навчання кодувальників і експериментальне (попереднє) дослідження;
- закодуйте тексти згідно з установленими правилами кодування;
- проаналізуйте отримані дані;
- зробіть висновки і підготуйте пропозиції [8, с.171].

Є ще чимало поглядів на те, у якій послідовності і які саме потрібно зробити кроки під час виконання контент-аналізу. Проте однією з основних вимог є визначення категорій аналізу (сміслових одиниць).

З огляду на те, що предметом нашого дослідження є зміст шкільного підручника, у якому акумульовано досвід з певних сфер діяльності, що закладено у підтексті матеріалу, саме контент-аналіз дозволяє у межах очевидного тексту ідентифікувати прихований зміст посилання, враховуючи й невербальну інформацію, що робить його незамінним інструментом аналізу шкільного підручника. Отже, ідентифікуємо категорії, які нас цікавлять, обираємо одиницю аналізу тексту. Для ілюстрації застосування зазначеного методу візьмемо підручник з української літератури. Оскільки саме у підручниках гуманітарного циклу, як ні в яких інших, на підґрунті поданого матеріалу створено своєрідну модель світу людей, що формує уявлення учнівства про своє становище та роль у навколишньому середовищі. Одиницями аналізу у підручнику з літератури можуть бути мовлення, спрямоване на читачів; персони (стать) авторів літературних творів, персонажі (стать) літературних творів; ідейний зміст оповіді; персони (стать) авторів крилатих висловлювань, що можуть бути наведені у тексті підручника; позатекстові компоненти: малюнки, фотокартки, надписи пояснення до ілюстративного матеріалу, графічний матеріал тощо, для яких створюємо список характерних вимірювань.

За категорії аналізу в аспекті нашого дослідження можемо запропонувати такі найбільш розповсюджені гендерні стереотипи:

- стереотипи маскулітності та фемінності (чоловіки – активні, домінуючі, сильні, раціональні, лідери; жінки – пасивні, безпорадні, залежні, занадто емоційні);
- стереотипи розподілу ролей у професії та родині (жінка – домогосподарка, мати; чоловік – суспільно-затребуваний, професіонал);
- стереотипи відносно характеру виконуваної праці (чоловік – керівні посади, фізичний труд, професії, які потребують логічного мислення, уміння

швидко приймати рішення; жінка – «обслуговуючий персонал», учитель, няня, продавець).

Окрім цього, контент-аналіз вимагає кодування певних одиниць, які можна буде представити у вигляді таблиць. Залежно від об'єкта дослідження таблицю 1 можна розширити, додавши потрібні категорії аналізу та одиниці аналізу і підрахунку.

Таблиця 1
Варіант обчислення (кодування) змістових одиниць контент-аналізу

Категорії аналізу	Одиниці аналізу	Одиниці підрахунку	Частотність	
			жінка	чоловік
Норми поведінки	вдома, в родині	приготування їжі прибирання помешкання покупки в крамниці ремонт виконання важкої роботи	☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐
	у суспільстві	годування птахів уступання місця у транспорті дотримання ПДР шанобливе ставлення до старших за віком	☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐
	особистісні якості	почуття гумору доброта, щирість сміливість працелюбство охайність	☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐
Професійна галузь	освіта	учитель/ка викладач/ка професор вихователь/ка	☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐
	охорона здоров'я	аптекарь/ка лікар/ка медсестра	☐ ☐ ☐	☐
	сільське господарство	доярка хлібороб тракторист/ка комбайнер/ка	☐	☐ ☐ ☐
Захоплення	мистецтво	література музика кіно та театр малювання	☐ ☐ ☐ ☐	☐ ☐
	ігри, розваги	«війнушки» гра у ляльки розвивальні ігри шахи колекціонування	☐ ☐	☐ ☐ ☐
	діяльність у вільний час	рибалка, мисливство спорт похід вишивання, гаптування	☐ ☐ ☐	☐ ☐ ☐

За допомогою таблиць, графіків, діаграм, які дозволяє зробити контент-аналіз, ми можемо наочно подати результати дослідження, підрахувати відсоток звертань до чоловічої чи жіночої статі; виявити, які ролі віддаються жінкам і чоловікам у родині, професії, суспільстві (на малюнках, фотокартках, у текстах тощо), чоловіче чи жіноче «обличчя» має історія становлення літератури та безпосередньо історія країни.

Через обмеженість даної публікації наведемо лише деякі приклади використання контент-аналізу у роботі з підручником. Наприклад (Українська література: підручник для 6-го класу. – К., 2006) [1], оформлення обкладинки підручника транслює гендерну інформацію: хлопчесь, прямуєчий дорогою до школи (або з неї), тобто є образ учня й проігнорована учениця. У вступному звертанні до учнівства йде мова про історію появи книги в житті людини. Автори репрезентують її як таку, що створювалась виключно чоловіками (Святослав, Нестор Літописець, митрополит Іларіон, Ярослав Мудрий, Кирило та Мефодій, Степан Дропан, Іван Федоров) [1, с. 8]. Розуміємо, що це історичні факти, проте виклад матеріалу може бути гендерно-збалансованим, адже поряд з чоловіками були жінки, про яких варто згадати. Проявом гендерної асиметрії може бути й такий приклад з аналізованого підручника: «Сучасне життя уявити без художніх книжок важко. З їхніх сторінок на нас дивляться герої минулого й сьогодення, про яких цікаво й захоплює розповідають автори – письменники, які є особливо обдарованими людьми» [1, с. 9]. *Герої, автори, письменники* – усі слова чоловічого роду, хоча у книзі представлені герої, автори, письменники і жіночої статі, про яких мови не йде. Така подача матеріалу може сформувавати в учнівства хибне уявлення про внесок жінок-літераторок у розвиток української літератури. Ми з'ясували, що з 24 письменників, творчість яких подано у підручнику для опрацювання її у класі, лише 4 жінки-авторки (Леся Українка, Ліна Костенко, Ірина Жилленко, Емма Андіївська). Спостерігаємо в обраному підручнику й приклади гендерного балансу – «Усна народна творчість, твори Тараса Шевченка, Лесі Українки, Олександра Довженка, Ліни Костенко, багатьох інших письменників увійдуть в твоє життя...» [1, с. 9] – кількість поданих авторів-чоловіків та авторів-жінок рівна. Таким чином можна продовжити аналіз, і, аналізуючи за допомогою контент-аналізу текст – художній і з теорії літератури; ілюстрації; мову підручника, ми можемо простежити й виявити зв'язок між змістом підручника та його впливом на учнівство. Тобто спрогнозувати, які уявлення про світ, родинні стосунки, роль жінки та чоловіка сформує матеріал підручника після його сприйняття адресатом – учнем/ученицею. Ми розуміємо, що гендерна упередженість підручника не є відображенням світогляду його авторів, це лише трансляція гендерної матриці сьогодишнього світу, яку потрібно змінювати.

Висновки та пропозиції. На нашу думку, використання контент-аналізу у гендерній експертизі змісту підручника дає можливість побачити напрямком, у якому потрібно рухатись на шляху до зміни підручникотворення відповідно до потреб сьогодення. Вважаємо, що до загальних вимог до підручника, таких як: педагогічна доцільність теоретичної частини, якість ілюстративного матеріалу, наявність засобів мотивації, доступність матеріалу, наступність і послідовність потрібно додати ще одну важливу вимогу – гендерну

збалансованість матеріалу. І саме контент-аналіз гендерної експертизи змісту існуючих на сьогодні підручників, що активно використовуються у навчальному процесі, допоможе зрозуміти, в якому руслі потрібно корегувати їх матеріал.

Звичайно, укладання нових підручників – процес довготривалий, непростий, а контент-аналіз шкільних підручників у площині їх гендерної спрямованості дасть можливість вчителям, маючи перед собою велику кількість підручників з певного предмета, керуватись у своєму виборі не лише тим, чи відповідає матеріал підручника дидактичним, методичним, психологічним принципам навчання, але й враховувати фактор прихованого посилення певної моделі світу, яку учні під час навчання зчитують і вбирають підсвідомо.

У класі, як і у суспільстві в цілому, є і хлопці, і дівчата, а отже, матеріал, який подається на уроці засобами підручника, наочності, вчительської промови тощо, повинен мати спрямованість і на дівчат, і на хлопців і формувати у них гармонійну картину світу. Для цього обов'язковим є врахування гендерного підходу, який є запорукою уникнення дискримінації на основі статі. За такої умови кожна дитина зможе самостійно прийти до осмислення власної позиції у гендерній парадигмі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Авраменко О.М., Шабельникові Л.П. Українська література. Підруч. для 6-го кл. / О.М. Авраменко. – К. : Грамота, 2006. – 296 с.
2. Аверьянов Л.Я. Контент-анализ : учебное пособие : [для студентов, преподавателей, филологических факультетов высших учебных заведений] / Л.Я. Аверьянов. – М. : КноРус, 2009. – 450 с.
3. Болотова В.А. Контент-анализ как метод изучения документов / За заг. ред. проф. Соболева В.О. / В.А. Болотова, Г.В. Попова. – Харків : Університет внутрішніх справ, 2000 – 40 с.
4. Дороніна Т.О. Гендерна експертиза навчальної програми «Зарубіжна література» для загальноосвітніх шкіл України з українською мовою навчання (для 12 річної школи) / Т.О. Дороніна // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2010. – №6. – С. 24-30.
5. Закон України про освіту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1060-12>.
6. Смирнова А. Учимся жить в обществе. Гендерный анализ школьных учебников. / А. Смирнова. – М. : изд-во ЗАО «Олита», 2005. – 68 с.
7. Соковнин В.М. Об объективности исследования в контент-анализе / В.М. Соковнин // Методологические и методические проблемы контент-анализа: (Тезисы докладов рабочего совещания социологов) / АН СССР. Институт социологических исследований; Отв. ред. А.Г. Здравомыслов. – М.; Л., 1973. – Вып. 1. – С. 59.
8. Юськів Б.М. Контент-аналіз. Історія розвитку і світовий досвід: Монографія. / Б.М. Юськів– Рівне. : «Перспектива», 2006. – 203 с.